

Diószegi András

(1929–1979)

Fájdalmas búcsú ez, mert könyörtelenül végleges. Fájdalmunkat nem enyhíti, hogy szinte már megszoktuk – ahogyan ő maga is megszokhatta már több mint egy évtized alatt – az örökös fenyegetettségét, az állandó és szinte közvetlen életveszélyt. Fájdalmunkat nem enyhíti az sem, hogy bizonyosak lehetünk benne: műveivel, szerkesztői tevékenységének eredményeivel tartósan tud ellene szegülni az elmúlásnak a létezés nem közvetlenül biológiai szintjein. Sokan tudjuk, – s ez is emléket őrzi, – hogy irodalmunk és irodalomtudományunk megújulásának ügyét képviselte tanulmányaiban, kritikai munkásságával, szerkesztői tevékenységével.

Nagyon fiatal ember volt, amikor már fontos közéleti feladatokat kellett vállalnia. Iskoláit Békéscsabán, Szolnokon és Nagyváradon, majd a szegedi bölcsészkaron végezte, rövid ideig Tatabányán tanított. Ezután az *Új Hang* és a *Szabad Nép* szerkesztőségében dolgozott. 1957-ben aspiráns lett, s 1960 óta az Irodalomtudományi Intézet munkatársa. 1958 és 1962 között a *Kortárs* kritikai rovatát vezette. 1963-tól, a folyóirat megszűnéséig, a *Kritika* felelős szerkesztője volt.

Tudományos munkásságának középpontjában a századvég prózairodalma és a két világháború közötti szocialista próza állt. Figyelme kiterjedt az irodalomelméleti kérdések vizsgálatára, mindenekelőtt a kortársi irodalom elvi kérdéseire. Irodalomtörténeti munkái közül kiemelkednek azok a fejezetek, amelyek az Intézet által készített *Magyar irodalomtörténet*ben jelentek meg. Könyvet írt Gábor Andor és Illés Béla munkásságáról. 1967-ben jelent meg tanulmánygyűjteménye, *Megmozdult világban* címmel. Ez az összegezés távolról sem lezárás jellegű volt; inkább úgy látszott, nyitánya valami újnak, az irodalmi fejlődés folyamatában jelentkező új mind mélyebb megértésének, a marxista irodalomtudomány további fejlődéséhez szükséges feltételek megteremtésének. Kandidátusi disszertációjában a századvég modern prózai irányzataival foglalkozott. Irodalomkritikai és tudományos munkásságáért megkapta a Szocialista Munkáért Érdemérem kitüntetését, kétszer részesült József Attila díjban, megkapta a Gábor Andor díjat és két ízben tüntették ki a Munka Érdemérem ezüst fokozatával.

Munkásságának egy része az élő irodalom ügyéhez kapcsolódott. Őszinte hittel, nagy odaadással szolgálta ezt az ügyet pályájának kezdetétől, még nagyon fiatal emberként. Őt is, mint mindannyiunkat, mélyen megrázta a felismerések drámája az ötvenes évek közepén. Így írt ekkor Déry Tibor novelláit méltatva: „Vannak könyvek, amelyeket csak szorongó lelkiismerettel vehetünk kezünkbe, mivel fájdalmas tévedéseinkre emlékeztetnek bennünket, illúzióinkat semmivé foszlatják az igazság szavával. Déry Tibor új novelláit lapozgatva ez az érzés tölti el az olvasót. Nehéz úgy beszélni ezekről az írásokról, mint pusztán irodalmi alkotásokról. Állásfoglalásra készítetnek: a némaság ma annyi, mint beleegyezni, belecsondosni tévedéseinkbe.”

„A némaság ma annyi, mint beleegyezni, belecsondosni tévedéseinkbe.” A háttérben valahol ott zeng Babits sora, de ez a mondat Diószegi Andrásé, s ez az állásfoglalás is. Nem beleegyezni, nem belecsondosni tévedéseinkbe. Pedig ez a könnyebbik út, a beleegyezésé, a folytonos öngazolásé. Ő nem a könnyebbik utat választotta, vállalta ezt az állásfoglalást, s vállalta vele azt a küzdelmet is, amely később, a hatvanas évek elején, a szocialista kritika elvi, elméleti alapjainak rendezéséért, megítéléséért és megújításáért megindult. A Kortártól való távozása után az új elméleti és kritikai folyóirat, a *Kritika* felelős szerkesztőjeként törekedett azért, hogy széleskörű, nyílt eszmecsere induljon meg a szocialista irodalom és irodalomelmélet fő kérdéseiről. Ez nemcsak a realizmus-vita új

és döntő szakaszának kibontakozását jelentette: a korszerűség kérdése számos más vonatkozásban szintén napirendre került a folyóirat hasábjain. Ő maga tanulmányokban és vitáiratokban fejtegette: „Nemcsak a művészi perspektíváról, a művészi kép természetéről kialakult hagyományos fogalmaink kell revidálnunk, hanem a művészi érzékelés határaitól alkotott, a művészet gyakorlata által túlhaladott teóriáinkat is. . . . Nem lehet a jelenkor emberének – értve ezen a legszélesebb tömegeket is – művészi érzékelő képességét lezártnak, konvencionális határokon belül mozognak tekinteni.” Hangsúlyozta: kifejlődhetik az a „sajátos logikai érzék”, amely például József Attila demitologizált, s mintegy fogalmi meghatározásokban „egyediesülő” képeinek érzékeléséhez szükséges.

Mindez ma már természetesnek hangzik. Amikor ő leírta, távolról sem volt minden tudós tekintély számára ilyen természetes.

Úgy látta „Humanizmus, művészet, érték” c. írásában, hogy „negyedszázad alatt nem is egy, hanem két – egymással szinkron – művészeti forradalom zajlott le művészetünkben. Az egyik úgy jellemezhető, mint a hagyományos művészi formák egyesítése a szocialista világnézettel; a másik pedig úgy, mint a forradalmian új formák megteremtése a forradalmian továbbfejlődő szocialista világnézet alapján.” Ennek a kettős művészeti forradalomnak nem volt könnyű a pártjára állni. Vállalni kellett a vitákat, elhárítani, amíg lehetett, a vádaskodást. Sajnos irodalom- és kulturpolitikai küzdelmeinek legnehezebb időszakában, a Kritika szerkesztése körül támasztott viták idején, a súlyos betegség, az agyhártagyulladás elnémitotta. Nem adta föl a harcot. Mihelyt lábra tudott állni, folytatta a szerkesztői munkát. Úgy láttuk, tudtuk, maradék erejét, szinte az életét tetten érte az ügyre. Nagy megpróbáltatás volt számára, amikor a folyóirat elkerült az Intézettől s tőle. De tovább dolgozott. Tovább foglalkozott a szocialista mozgalom és a szocialista társadalom irodalmának történeti és elméleti problémáival; folytatta és elmélyítette a magyar századvég prózairodalmának kutatását. A marxista irodalomtudományban elsőként vagy az elsők között értékelte a szecessziót mint a századvégi realizmusra és naturalizmusra következő uralkodó stílusirányzatot. Legkifinomultabb, legérzékenyebb elemzései a hazai szecesszió problémájához kapcsolódnak. Egyik idevágó írásának, az *Ady, Csáth és a szecesszió* címűnek szentenciózus mondata olyan, mint egy váratlan harangkondulás: „Az, hogy hogyan pusztul el egy ember – egy író! – nemcsak biológiai tünet; a halál társadalmi termék – legalábbis a meghalás módja.” Sorsszerűen hangzik ez, bármennyire elsődleges vagy kizárólagos halálunkban az, hogy biológiai tény. Tény, nem csak tünet. A társadalmi, a közéleti tény az volt, ahogyan András nap mint nap, óráról órára harcolt az életéért, tudatosan és elszántan, lelassuló szívét munkásszerekkel ösztökélve, majd fékezve, hogy az időt, amit így megment magának, nyomban munkájára, nagy hittel vállalt és végzett feladataira, a közösség gondjaira áldozza.

Az utóbbi hónapokban mind gyakrabban jelent meg körünkben, mind gyakrabban vett részt vitáinkban. Utoljára Visegrádon volt jelen a szocialista irodalomról folytatott tanácskozáson. Nem sokkal előtte az intézetben mondta el álláspontját az irodalom és az irodalomirányítás pártosságáról. Abban a szellemben, amelyet a *Kritika* szerkesztésében, irodalomelméleti, irodalomtörténeti és kritikai munkásságában képviselt: az irodalom önelvű fejlődésének, e fejlődés nyitottságának marxista elvi alapjait hangsúlyozva.

Reméltük, hogy egészségének javulása tartósan ígérkezik. Nem így történt, s most itt kell elbúcsúznunk tőle.

Búcsúunk tőled, András.

Búcsúunk, és tudjuk, ez a búcsú örökre szól; nem áltatjuk magunkat mással, ahogyan Te sem áltattad Magadat. Csak az anyag örök, tudatunk és öntudatunk múltékony. Igaz, azt, ami egyszer volt, többé nem lehet meg nem történtté tenni. Igaz, tovább élsz, minden hullámrezgésben, amit egyszeri léted, tevékenykedésed, munkálkodásod, alkotásod keltett körülötted az anyagban, s bennünk, e hasonlóan múltékony tudatokban és öntudatokban. Tovább élsz emlékezetünkben, mindabban, amit Tőled vagy általad tanultunk, tettünk a magunkévá. Tovább élsz műveidben, s még inkább, noha mind testetlenebbül, mind elvontabban, az irodalmi fejlődésnek azokban a lehetőségeiben, amelyek létrehozásához Te is hozzájárultál. Bennünk most is ez él Belőled legelevenebben: az a gond, az a törődés, amellyel az itt formálódó új társadalom irodalma és művészete felé fordultál. Kis és nagy dolgokban vállaltad az úttörők kockázatát, a tiszta meggyőződés bátorságával. Nemcsak a magad személyes kockázatát vállaltad: mint a *Kritika* felelős szerkesztője vállaltad a felelősséget azért a kockázatért is, ami mások úttörő próbálkozásaiban rejtett. Köszönjük, András – mondanám, s Te mondanád, hogy mindez természetes, mindez csak kötelesség, s ilyesmiért nem jár köszönet. S miért is járna? Még

láthatad némi bizonyosságát annak, hogy az a kicsi ösvény, amit nyitottunk, – mert talán csak ennyit jelentett az úttörés, – jó irányba vezetett, nem kellett szégyenkezni miatta, nem kellett arra gondolni, hogy kárba veszett fáradság, hiábavaló vesződés volt az egész. Az irodalom modernsége, korszerűsége nagy ügy, s talán csak vékony szálon volt függvénye ennek a mi közös vállalkozásunknak. De amivel e kevésért is meg kellett küzdenünk, amiben változtatnunk kellett – nemcsak rajtunk kívül, de önmagunkban is – az nem volt kevés. Akik ezután jönnek, talán már el sem tudják képzelni, nem a külső, hanem a belső nehézségeket, s ha elképzeli, nem tudnak segítséget találni rájuk. Pedig ez akkor úgy volt, s ami veleje a dolgoznak, továbbra is úgy marad: a mindennapos küzdelem azért, hogy az új társadalom egyetlen vonása se deformálódjék, az se, amely az irodalmat kívülről élteti, az se, amely belső tartalmaiban hat. S ügy mindenekelőtt továbbra is az emberség tana, a humanizmus, amiről gyakran írtál, nem elvont, idejét múlt, hatástalan formában, hanem úgy, ahogyan Te hitted: olyan áramlás irányába hatva, haladva, amelynek célja az új társadalom és az emberiség új, emberibb arculata. Meglátad, hogy az áramlás iránya egy lehet és egy e nagy folyam felsőbb és alsóbb szakaszain. Csak az állóvizet, a limányos szakaszokat kerülded, s ettől óvtál.*

Szili József

Intézeti hírek

(1978. január 1 – december 31.)

Intézetünk munkatársainak előadásai külföldön

A mannheimi nemzetközi Voltaire–Rousseau kongresszuson 1978 májusában *Ferenzi László* előadást tartott „Candide est-il un roman allemand?” címmel.

*

A Nemzetközi XVIII. század-kutató Társaság (Société Internationale d'Étude du XVIIIe Siècle) ugyancsak Mannheimben, a Voltaire–Rousseau kongresszus után tartotta meg végrehajtó bizottsági ülését. Az ülésen *Bene Ede* számolt be a magyarországi XVIII. század kutatásokról, valamint a mátrafüredi Felvilágosodás Kollokviumok munkálatairól.

*

Hankiss Elemér „Semantic Oscillation: a Universal of Artistic Expression” címmel előadást tartott a michigani egyetemen rendezett nemzetközi művészet-szemotikai konferencián (1978. május 2–12.).

*

A párizsi Magyar Műhely folyóirat és irodalmi munkaközösség 1978 júniusában a magyar emigráns irodalom értékproblémáiról rendezett konferenciát, melynek munkájában *Béldai Miklós* és *Pomogáts Béla* vett részt.

*

A Brüsszeli Egyetem 1978 júniusi nemzetközi Voltaire–Rousseau tudományos ülésszakán *Bene Ede* tartott előadást „Le cardinal de Herzan, dernier Protector Germaniae et les Pays–Bas autrichiens” címmel.

*

A Vitkovics Mihály születésének 200. évfordulója alkalmából Újvidéken rendezett tudományos ülésszakon, melynek témája az irodalmi két-nyelvűség volt, *Sziklay László* és *Vujicsics D. Sztoján* tartott előadást (1978. július 6.).

*

A F.I.L.L.M. (Modern Nyelvek és Irodalmak Nemzetközi Szövetsége) Aix-en-Provence-ban rendezett kongresszusán *Szabolcsi Miklós* előadást tartott „Groupe, école, courant” címmel. A nagy nemzetközi társaság végrehajtó bizottságának ülésén *Szabolcsi Miklóst* alelnökévé választotta. (1978 augusztus.).

*

A Német Proletár-Forradalmi Írók Szövetsége megalakulásának 50. évfordulója alkalmából rendezett ülésszakon *Illés László* előadást tartott „A proletárirók harkovi konferenciájától a szovjet írók első kongresszusáig” címmel. (Berlin, 1978. szeptember 26–30.)

*

*Elhangzott Diószegi András búcsúztatásán 1979. május 7-én.